

УДК 658.017

КАЙТАЛАНУУЧУ БИЛИМДЕРДИ СИСТЕМАЛУУ ӨЗӨКТӨ КАЛЫПТАНДЫРУУДА  
КОЛДОНУЛУУЧУ ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ДИДАКТИКАЛЫК МЕХАНИЗМДЕР  
ПРИ ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМНЫХ ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ  
МЕХАНИЗМЫ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ПОВТОРЯЮЩЕЕСЯ ЗНАНИЙ  
DURING THE FORMATION OF THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL AND DIDACTIC  
PROCEDURES USED REPETITIVE KNOWLEDGE

**Бекташова Р.А. – улук окутуучу, Жусупова Э.Ж. – окутуучу,  
Суранова Г.Т. – окутуучу, ОшТУ табигый техникалык факультети**

*Аннотациялар: Жаш адамдын кабылдаган билимди өзүнүн эсине тутуп калуусу бекем болуусу үчүн, негизги аларга берилүүчү керектүү билимдер жалпы уңгуга ээ болуп, алар системалуу өзөктө болушу кажет.*

*Для того, чтобы воспринятое знание молодого человека укрепить в его памяти, обучающий материал должен быть систематически обоснованным и иметь соответствующие правило.*

*To the knowledge of the young man perceived to strengthen his memory, learning material must be systematically justified and have the appropriate permissions.*

Улам кайталоону талап кылган керектүү билимдерди системага салууда жана маселелерди колдонуп билимдердин негиздерин калыптандырууда, айрым бир психолого-дидактикалык проблемалар система катары окутуу процессинде борбордук орунда турары шексиз. Окутуу же билим берүү (ал окуучугабы же студенткеби баары бир) өзүнүн түпкү негизинде билимдердин татаал, керектүү жана маанилүү-маңыздуу курамдарын өзгөчө туура башкаруу аркылуу бере билүү жана окутуп үйрөтүү деген процессти билдирет. Ал эми ар кандай кубулушту, процессти же объектти башкара билүү үчүн, алгач ал процессти башкаруучу өзү анын өзгөчө курамын, негизги кыймылдаткыч күчтөрүн жана ар түркүн аракет берүүчү түзүлүштөрүн сөзсүз талапка ылайык билүү жана маңыздуу өздөштүрүү абзел. Окутуп билим берүү процесси деле татаал жана бат эле өзгөрүп кетүүчү, кээде каалагандай педагогикалык сапатта күткөндөй жыйынтыктан таптакыр бөлөкчө натыйжа берүүчү процесске кирет. Мындайча айтканда, ар кандай эле окутуу процесси көбүнчө, анын сырткы көрүнүшү же үстүртөн жүргүзүлүүчү жекече байкоо аркылуу гана өзүнүн объектилери жана максаты боюнча оң натыйжаларын кээде туура байкоого мүмкүн болбогон, ошондой негиздеги мааниси бар гана таризде өтүүчү, түркүн түспөлдүү өзгөртүп туруучу татаалдыгы менен өзгөчө сапатка ээ болот. Демек, билим алуу же билимдерди кабылдоо - бул курамы өтө көп түркүн акыл-ой аракеттерди камтыган, көбүнчө кабылдоочу тарабынан жардамчы кыймылдуу акыл-ой жана ойлоно билүү жөндөмү менен коштолуучу, татаал ой - аракеттердин топтошкон белгилүү бир жыйынтыгынын дараметтүү натыйжасы дегенди билдирет. Ал өз курамына кабыл алуучу же байкоочу (перспективдүү акыл-ой жана аракеттерди) жана жекече ой сезимде сакталып калуучу, эске тутуу билүү жана маанилүү кайталап өздөштүрүүнү (мнемикалык аракеттерди) жана ар түркүн ой жүгүртүүнү талап кылуучу ойлоноуну жүгүртө билүүнү да камтыйт[2,5]. Ошентип, билим берүү жана билимди кабылдоо өзүнө мүнөздүү психолого-дидактикалык функциясы бар акыл-ой аракеттеги процесс экен. Алар татаал жана ар түркүн калыптанат. Өзгөчө мурда кабылданган (анын сапаттык деңгээлдери ар түрдүү) же аздыр-көптүр студентке, окуучуга белгилүү болгон билимдердин курамын алдын-ала атайын дидактикалык кеңейтилген «тоголоктоо» ыкмасы аркылуу жаңыдан психолого-

дидактикалык өзөккө ээ болгон маанилүү жана өзөктүү кайталоо учурунда, өзгөчө конкреттүү сөздүк жана абстракциялуу курамы менен өзүнчө мааниге ээ болгон татаал окуу-программалык материалдарын баштан-аяк маанилүү кайталап-кабылдоо мезгилинде, ан-сезимдүү кабылдоочу субъект үчүн экинчи сигналдык системанын ролу. Ошол эле учурда студенттин же окуучунун улам жашы жогорулаган сайын билимдин сөз түрүндөгү эске салуусуна караганда, анын түспөлү-бейнеси түрүндө эске салып кайталоо педагогикалык көбүрөөк оң натыйжаларды бере алат[4,5].

Бирок, ошондой болсо дагы, айталы, мурда кабылданган билимди өзгөчө кеңейтилген дидактикалык негизде өзөктүү-маанилүү «тоголоктоо» жана аны маңыздуу «жандыра билүү»- деген педагогикалык ыкма менен кайталоодо, даяр формулаларды, цифраларды жана чыгарылыштарды (даталарды, схемаларды, матрицалык тачнычтарды жана башка ушул сыяктуу окутулуучу жана эске салуучу дидактикалык) даяр түрдө берүүдө атайын алдын-ала түшүндүрүп берүү менен кайталоого караганда, студенттин же окуучунун өзүнүн жекече мүнөзгө ээ болуучу кабылданган же эске түшүрө билүүчү ойлоно билгичтик, тилдик жана сөздүк таянычтарынын жардамы менен өзөктүү кайталоочу субъективдүү аракеттери жемиштүүрөөк болоорун эскертип коелу [3].

Ар түрдүү сапаттык деңгээлде мурда кабылданган же кадимки эле жүрүп жаткан педагогикалык процессте окутулуп жаткан билимдердин тутумун ыргактуу алып, анан сөзсүз түрдө , алгач педагогдун жекече ишмердүүлүгүнөн, педагогикалык ар түркүн ыкмалардын колдонуу сапатынан, дидактикалык системалуу колдонулуучу «кеңейтүүчү же маңыздуу тоголоктоо» усулдарын колдоно билүүдөн, билимдерди калыптандыруучу илимий-дидактикалык операциялардын түзүлүшүнөн жана окутуу, ошондой эле туура, негиздүү акыл-ой жүгүртө билүүнүн жекече калыптануучу субъективдүү мотивдеринен дагы көз каранды болоорун кесиптештерге эскерте кетели.

Өзөктүү жана маани-маңыздуу билимди жалпы дидактикалык негизин түзүү менен кайталоо ыкмасы төмөнкү учурларда жакшы жана жемиштүү болоорун белгилеп алаар элек.

1. Студенттердин же окуучулардын билимди кабылдоолорундагы мурдагы кабылданган жана калыптанган, эски субъективдүү таанып-билүүчү тариздеги умтулууларына кошумча жаңы сапаттуу акыл-ой жүгүртө билүүгө, перспективдүү жана мнемикалык өзөккө ээ болуучу билимдерди кабылдоону өркүндөтө билүүлөрүнөн көз каранды болоорун айкындайбыз.
2. Кабылдануучу же жаңыдан өзөктүү-маанилүү кайталануучу билимдердин курамында практикалык (көндүм) акыл-ой жана окуу аракеттерин маанилүү өөрчүтө билүүдөн дагы тиешелүү билимди аң-сезимди калыптантса болот.
3. Билимдердин өз ара маңыздуу системалашкан, жалпыланган жана татаал манилүү бөлүктөрүн жекече өркүндөтө алуудан (окуучунун жардамы менен) кабылдоочу субъектин акылына билимдердин курамы көбүрөөк сиңет.
4. Ар түрдүү акыл-ой аракеттерде билимдерди калыптандырууда колдонулуучу түз же тескери кабылданган же учурда сапаттуу өздөштүрүлүп жаткан билимдердин курамын системалуу, жалпыланган жана маңыздуу өзөккө ээ болуучу сапатта кайталоо жемиштүү болушу үчүн, кайталануучу билимдердин мүмкүн болушунча жаңыча куралган тутумдары схемалуу жана абстрактуу моделдешкен негиздерге ээ болуп кайрадан жаңы дидактикалык структуралык маани-маңызда атайын кайталоо үчүн даярдалып , башкача айтканда «тоголоктонуп» (дидактикалык бирдиктери кеңейтилип же ирилештирилип) өзөктүү негизде түзүлүп чыгуусу зарыл[2,3].

Айталы, нукура жана таза калыптанычуу билимдердин негиздерин калыптандырууда (мында окутуунун жекече гана психолого-дидактикалык айрым функциялары бар) өзөктүү,

маанилүү жана ошондой эле маңыздуу кайталоонун дидактикалык негиздеринин психологиялык функцияларына биз төмөнкүлөрдү кошоор элек.

1. Кабылдануучу билимдерди кеңейтилген жана ирилештирилген дидактикалык негиздерде туура, таза, өзөктүү жана маанилүү системалаштыруу жана жалпылаштыруу да өзүнчө механизмге ээ болот. Алардын психологиялык негиздөөчү өзөктөрү сөзсүз бар болушу зарыл. Айталы, билимди кабылдоочу акыл-эстүү ой-жүгүртө билүүчү мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык билимдерди «тоголоктоо» ыкмасы менен кайталоо дурус натыйжаларды бере алат [1].
2. Өзөктүү жана маанилүү кайталоо үчүн ирилешкен дидактикалык негизге ээ болгон билимдерди «тоголоктоо» ыкмалары өз ичине билимдерди өздөштүрүүнүн маанилүү кеңейтилген дидактикалык ыкмасын, өзөктүү жалпылаштырууну жана маңыздуу системалаштыра билүү деп айтабыз. Мындай «тоголоктонгон» билимдерди туруктуу кенен жана маанилүү «жандыра билүү» дагы өзүнүн тутумунда айрым өзүнчө этаптуу психологиялык функциялары бар дидактикалык механизмдерге негизделген. Так ушундай илимий-усулдук негизге ээ болгон педагогикалык (дидактикалык) билимдерди өзөктүү жана маанилүү кайталоо усулдарынын негизинде, белгилүү советтик врач жана психолог Гальперин П.Я. түзгөн жана анын окуучулары (Тальзина Н.Ф. ММУ, Россия) тарабынан улантылган «Акыл-ой аракеттерди этаптар аркалуу калыптандыруу» - деген психологиялык концепциянын жоболору жатат. Бул концепциянын талабында үйрөнүлүүчү жана кабылдануучу билимдерге ээ болгон жалпы дидактикалык багытты таба билүү функциясы жана механизми бар [2,4].

Демек, биз кайталоо жана жогоруда белгиленген психологиялык концепциянын жоболорун калыптандыруучу билимдерди өзөктүү жана маанилүү кайталоо усулунун окутуу процессинде туура билимдерди таза, так, өзөктүү жана маңыздуу жалпылаштыруу жана системалаштыруунун механизмдери чоң мааниге эгедер [1.3]. Мында негизинен конкреттүү жана абстракциялык билимдерди кайталоодо, калыптандырууда жана өздөштүрүүдө айрым психолого-дидактикалык функцияларды колдонуу аркылуу билимдердин сапаттуу курамдарын бири-бирине туура жалгаштыруу негизги педагогикалык проблема десе да болот. Негизги жыйынтыктарды көргөзөлү.

1. Ар бир керектүү билимдерди системалуу негизде кайталоодо берилген тапшырмаларды ирээти менен кайталоо ийгиликке гана өбөлгө болот.
2. Мурда кабылданган билимдерди жалпылаштырып, жыйынтыктуу кайталоодо түшүнбөгөн суроолор боюнча билимди кабылдоочу сөзсүз окутуучуга педагогго кайрылуу кажет.
3. Керектүү билимдерди системалуу кайталоодо сөзсүз эле компьютердин жанында (же аны менен иштеп жатып) сабакты даярдоого болбойт. Анда кабылдоочу субъектин көңүл чордону эки-үч бөлүккө бөлүнүп, натыйжалуу жыйынтык чыкпайт.
4. Билимди кабылдоочу субъект өзүнө-өзү ишене билүүсү жана психологиялык-дидактикалык механизмге кирет.
5. Так жана даана түшүнбөй кайталанган темалар тез унутулат. Аларга көбүнчө сандар, аттар, цифралар, формулалар, аныктамалар, теоремалар жана ырастоолор кирет.
6. Билимди кабылдоочу субъект (адам) капаланып туруп, бирөөнүн (окутуучунун) тиешелүү буйругу менен күчкө салып жана өз алдынча ойлонбостон эле кайталоо жүргүзсө, анда мындай билимдер тез эстен чыгат.

7. Керектүү билимдерди системалуу жана жалпылаштырылган негизде кайталап, эске салууда төмөндөгү маалыматтар колдонулуучу психолого-дидактикалык механизмдерге кирбейт.

- Терс жана адамдын маанайын түшүрүүчү маалыматтагы темалар, билимдер;
- уйкусурап отуруп же чарчаган убакта жаттап кабылданган билимдик маалымат түшүнүктөр;
- стресс болуп көңүл чөккөн убактарында, ойду бир жерге топтой албай эле үйрөнүлгөн же кайталанган түшүнүктөр;
- маани маңызы жок болгондой кабылданган билимдер;
- эс албастан, тез үйрөнүүчү маалыматтар;

8. Ал эми керектүү билимдерди системалуу жана жалпылаштырылган негизде кайталоодо колдонулуучу психологиялык-дидактикалык өзгөчө механизмдерге төмөндөгүлөр кирет.

- керектүү билимди кызыгып кабылдоо;
- мааниси жок чаржайыт берилген маалыматтарды көңүл коюп түшүнүү;
- көңүлдү жакшы буруп, ойду бир жерге топтоп, берилип угуу(кабылдоо);
- көңүл ачык болуп, өзүбүздүн каалообузду жана өтө жакшы мотивация менен үйрөнүлгөн же кайталанган билимдер;
- сезимдерди жана оюбузду тастыктаган гана маалыматтуу билимдердин системасын ачык-айкын, шашпай баамдап кабылдоо.

Адабияттар:

1. Гальперин П.Я. Развитие исследований по формированию умственных действий-В кн.: психологическая наука в СССР.М., 1959,т1, стр.1.441-469.
2. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. М., Педагогика, 1972.
3. Леонтьев А.Н. Обучение – как проблема психологии. – Вопросы психологии, 1995, №1 стр.3-17.
4. Смиронов А.А. Избранные психологические труды: В 2-ч томах т1., т2., - М.: Педагогика, 1987.

Рецензент:

Матисакова Ж.К. – т.и.к., доцент